

Szanowny Pan

Rafał Jakubowicz

OPINIA PRAWNA

w przedmiocie dopuszczalności wykorzystania zaprojektowanej przez Rafała Jakubowicza pracy pt. „Miejsce” przez jej wystawianie w Galerii „Wejście” w Centrum Sztuki Współczesnej Zamek Ujazdowski w Warszawie, w świetle regulacji ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych z dnia 4 lutego 1994 r.

Poznań, dnia 14 kwietnia 2009 r.

I. Przedmiot informacji

Przedmiotem informacji jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy dla publicznej prezentacji pracy zaprojektowanej przez Rafała Jakubowicza (dalej także jako Artysta) pt. „Miejsce” w Galerii „Wejście” w Centrum Sztuki Współczesnej Zamek Ujazdowski w Warszawie (dalej także jako CSW) konieczne jest uzyskanie dodatkowych zezwoleń od osób trzecich z uwagi na przysługujące im prawa autorskie oraz, jeżeli tak, jakie podmioty byłyby uprawnione, aby stosownych zezwoleń udzielić.

Opinię oparto na przedłożonej przez Artystę dokumentacji projektu oraz korespondencji wymienionej w załączniku nr 1.

II. Stan faktyczny

Opis projektu pt. „Miejsce“

1. Przedmiotem prezentacji w Galerii „Wejście” w Centrum Sztuki Współczesnej Zamek Ujazdowski miała być rzeźba-environment zatytułowana „Miejsce” autorstwa Rafała Jakubowicza. Punktem wyjścia konceptu Artysty było pudełko podpisane jego imieniem i nazwiskiem, które stanowi element Archiwum Galerii „Foksal” (dalej także jako Galeria). Każdy twórca związany z Galerią „Foksal” posiada przeznaczone dla siebie pudełko – rodzaj segregatora z dokumentacją zrealizowanych w niej wystaw. Pudełka zostały zaprojektowane w latach siedemdziesiątych przez Krzysztofa Wodiczkę (za współtwórcę projektu podaje siebie także Wiesław Borowski).

2. Artysta zaplanował wykonanie rzeźby-environment, która zewnętrznym kształtem możliwie dokładnie przypominałaby jego skrzynkę z archiwum. Pudełko miało być jednak powiększone do rozmiarów, w których wysokość byłaby określona przez odległość pomiędzy podłogą a sufitem Galerii „Foksal” (3 m 25 cm), pozostałe gabaryty odpowiednio powielałyby proporcje pierwowzoru. Ściany zewnętrzne rzeźby zostałyby wykonane ze sklejki i pleksi, do gigantycznego pudła mogłaby swobodnie wejść jedna osoba. Jednocześnie Artysta planował wprowadzenie wielu zasadniczych zmian, znacząco odróżniających jego dzieło od skrzynki z archiwum

Galerii. Oprócz symbolicznego przeskalowania (nawiązanie do wysokości pomieszczeń Galerii) byłyby to:

- a) parkiet na podłodze we wnętrzu rzeźby (ułożony w charakterystyczną „jodełkę” z listwami kątowymi na wzór podłóg w pomieszczeniach Galerii „Foksal”),
- b) pomalowane na biało ściany wewnętrzne,
- c) lustro na jednej z bocznych ścian, optycznie powiększające wnętrze klaustrofobicznego pudła,
- d) sufit z zamontowanym pod pleksi neonowym oświetleniem (na wzór sufitu w Galerii „Foksal”),
- e) zamiast pleksiglasowej ścianki w dolnej partii byłoby wejście do rzeźby.

Wnętrze miało dawać efekt równomiernie oświetlonego, niemalże idealnego *white cube*.

3. Dodatkowo, na jednej ze ścian Galerii „Wejście” w CSW, gdzie miała się odbyć wystawa, umieszczony zostałby plakat naśladowujący charakterystyczną typografię plakatów drukowanych przez Galerię „Foksal” (taki sam typ czcionki, układ wyrazów, format oraz papier). Liternictwo do plakatów Galerii „Foksal” zostało zaprojektowane albo przez Zbigniewa Gostomskiego (tak podaje Katarzyna Krysiak, szefowa Galerii „Foksal”), albo przez nieżyjącego już twórcę Zygmunta Targowskiego (por.: *Galeria Foksal 1966-1994*, Galeria Foksal Warszawa 1994, s. 147). Plakat na wystawę byłby wykonany odręcznie, ołówkiem na papierze, przez Rafała Jakubowicza.

4. Informacje o projektantach i pochodzeniu pierwowzoru pudełka oraz plakatu znalazłyby się w katalogu i opisie wystawy.

5. Projekt Jakubowicza w sposób twórczy łączy wiele heterogenicznych elementów (por. akapit z pkt a) – e) powyżej), wykazuje indywidualne cechy oraz porusza wiele istotnych problemów w warstwie treściowej (por. pkt c) poniżej). Pod względem cech formalnych oraz treści koncepcja pracy, rozpatrywana zarówno jako ontologiczna całość, jak i analizowana w kontekście poszczególnych części składowych (pudło, plakat), wykazuje wystarczający stopień oryginalności i jednocześnie przejmuje elementy twórcze z utworu pierwotnego.

6. Należy podkreślić, iż poprzez odpowiednie wykorzystanie i zestawienie poszczególnych elementów przedmiotowa praca w warstwie formalnej i treściowej ma wszelkie cechy pastiszu:

a) Artysta świadomie naśladuje, powiela wybrane cechy utworu (skrzynki, plakatów),

b) cechy te są uwydatniane poprzez przeskalowanie niewielkiego przedmiotu do absurdalnie dużych rozmiarów oraz poprzez odręczne wykonanie ołówkiem zawsze zwykle starannie drukowanych plakatów,

c) Artysta prowadzi dyskurs krytyczny (nie jest to równoznaczne z krytyką), odnoszący się do historii, znaczenia i działalności Galerii „Foksal”:

- nawiązania do charakterystycznych elementów wnętrza Galerii są symbolicznym skonfrontowaniem Galerii z inną ważną placówką wystawienniczą; może być to pytanie np. o rolę, jaką Galeria spełnia obecnie w polskim świecie sztuki,

- wykorzystanie charakterystycznego motywu Archiwum może być pytaniem np. o rolę gromadzonych dokumentów i utrwalanej w Archiwum historii, sposobu jej pisania i zawłaszczania,

- nawiązania do klasyków Galerii „Foksal” np. „Cambriolage” Tadeusza Kantora z 1971 r., jego „Ambalaży konceptualnych” albo takich projektów, jak „Most – wieszak” czy „Żarówka”, „Pokazu synkretycznego” Włodzimierza Borowskiego z 1966 r., czy „Autoportretu” Krzysztofa Wodiczki z 1973 r. mogą być pytaniem np. o znaczenie tradycji awangardy – w dużej mierze kształtowanej przez artystów Galerii – w dzisiejszej sztuce,

- autoreferencyjne odniesienia (skrzynka z imieniem i nazwiskiem Artysty) mogą być pytaniem np. o to, jak artystyczny życiorys Jakubowicza łączy się z historią Galerii – pytaniem o rolę Artysty w bogatej historii Galerii.

7. Przedmiotowy projekt można również rozpatrywać w kategoriach dzieła w pełni samoistnego, posługującego się dozwolonym cytatem (do oryginalnej koncepcji Artysty wplecione są fragmenty innego dzieła z podaniem źródeł pochodzenia). Jakubowicz cytuje w projekcie proporcje i frontowy układ podziałów skrzynki oraz typografię plakatu, a następnie włącza cytaty do tworzonego przez siebie dzieła.

Przebieg wydarzeń

8. W lutym 2008 r. Jakubowicz przedstawił Jaromirowi Jedlińskiemu, ówczesnemu kierownikowi Galerii „Foksal”, propozycję wystawienia pracy pt. „Miejsce”, którą ten odrzucił. Kilka miesięcy później pokazanie przedmiotowej pracy zaproponowano Wojciechowi Krukowskiemu, dyrektorowi CSW.

9. Dyrektor CSW przyjął projekt i skierował go do realizacji w Galerii „Wejście”. Wernisaż miał odbyć się 9 kwietnia 2009 r. Kuratorką projektu została Ewa Mikina. Rozpoczęcie montażu wystawy zaplanowano na 1 kwietnia 2009 r., a na jej zakończenie planowany był również panel dyskusyjny. 1 kwietnia 2009 r. poinformowano Artystę, że Krukowski zdecydował się odwołać pokaz. Tego samego dnia odbyło się spotkanie, na którym dyrektor CSW przedstawił, jako uzasadnienie swojej decyzji, pismo od Wiesława Borowskiego (byłego szefa Galerii „Foksal”), w którym ten powołując się na prawa autorskie uznał za „niedopuszczalne wykorzystanie ideowej i fizycznej postaci Archiwum lub jego elementów do samodzielnych «autorskich» prezentacji publicznych”.

III. Podstawa prawna

- ustawa kodeks cywilny z dnia 23 kwietnia 1964 r. (*DzU z 1964 r., nr 16, poz. 93 ze zm.*) – dalej: k.c.,
- ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych z dnia 4 lutego 1994 r. (*DzU z 2006 r., nr 90, poz. 631 tekst jednolity*) – dalej: pr. aut.,
- ustawa o prawie autorskim z dnia 10 lipca 1952 r. (*DzU z 1975 r., nr 34, poz. 234, ze zm.*).

IV. Analiza prawna

1. Z przedłożonej przez Artystę korespondencji wynika, iż podstawą odwołania wystawy pracy Artysty pt. „Miejsce” było przekonanie zarówno osób decydujących o przeprowadzeniu wystawy, jak i osób trzecich, że naruszy ona prawa autorskie do zaprojektowanych dla Galerii „Foksal” pudełek oraz wykorzystywanej przez Galerię charakterystycznej typografii. Jednocześnie z przytoczonych wypowiedzi wynika, iż

brak jest jednoznacznego stanowiska co do tego, czyje prawa mogłyby być naruszone.

2. W świetle przytaczanych przez przeciwników wystawy twierdzeń, należy najpierw rozstrzygnąć, czy przedmiotowe skrzynki z archiwum Galerii „Foksal” oraz wykorzystywana na plakacie typografia są utworami w rozumieniu obowiązującego prawa. Zgodnie z art. 1 pr. aut. utworem jest każdy przejaw działalności twórczej o indywidualnym charakterze, ustalony w jakiejkolwiek postaci, niezależnie od wartości, przeznaczenia i sposobu wyrażenia. Dla przyznania określonemu wytworowi działalności człowieka ochrony wynikającej z prawa autorskiego konieczne jest więc stwierdzenie, iż jest on rezultatem działalności kreacyjnej o oryginalnym charakterze.

3. Uwzględniając kształt i charakter wykorzystanych w projekcie „Miejsce” elementów, tj. skrzynek artystów z archiwum Galerii „Foksal” oraz typografii na plakacie, stwierdzić należy, że zarówno skrzynki, jak i typografia spełniają warunki przewidziane w przepisie art. 1. pr. aut., i mają oryginalny, twórczy charakter.

4. Powołując się na prawa autorskie, przeciwnicy wystawy wskazują na prawa Galerii „Foksal” do przedmiotowych skrzynek z Archiwum (list Wiesława Borowskiego z dnia 23 marca 2009 r.), które uzasadniać miałyby przyznanie Galerii roli decydenta w sprawie wykorzystania ucieleśnionego w nich utworu. Odnosząc się do tego twierdzenia, należy podkreślić, iż prawa autorskie majątkowe i osobiste przysługują, co do zasady, wyłącznie twórcy, osobie fizycznej, która dane dzieło stworzyła. Osoba ta może, z uwzględnieniem przewidzianych w ustawie wyjątków, m.in. żądać, aby inni powstrzymali się od wykorzystania wyników jej pracy intelektualnej, wyrażonych w określonej postaci, np. w zaprojektowanej odpowiednio skrzynce.

Taka instytucja, jaką jest Galeria „Foksal”, mogłaby ewentualnie stać się podmiotem praw autorskich majątkowych jako pracodawca twórcy lub na skutek zawarcia z nim stosownej umowy o przeniesienie praw autorskich majątkowych (prawa autorskie osobiste są niezbywalne).

Rozważając pierwszą możliwość, wskazać należy, iż podstawę prawną nabycia przez Galerię praw autorskich mógłby stanowić przepis art. 12 obowiązującej w

momencie tworzenia dzieła ustawy prawo autorskie z dnia 10 lipca 1952 r., zgodnie z którym: „prawo autorskie do:

- 1) wzoru artystycznego dla przemysłu,
- 2) projektu, planu, rysunku technicznego albo architektonicznego, przeznaczonego dla przemysłu lub budownictwa,
- 3) utworu przeznaczonego do reklamy lub propagandy w dziedzinie gospodarczej – służy tej jednostce gospodarki społecznej, której pracownik wykonał utwór na podstawie stosunku służbowego albo umowy o pracę lub na której zamówienie utwór wykonano”.

Ponieważ zaprojektowane przez osobę/osoby na zlecenie Galerii „Foksal” skrzynki nie mają charakteru żadnego z przytoczonych powyżej utworów, nie można uznać, iż na skutek zlecenia ich wykonania Galeria nabyła do nich jakiegokolwiek prawa autorskie.

W przedstawionych dokumentach brak także podstaw, aby przyjąć, iż między twórcą/twórcami skrzynek a Galerią została zawarta umowa o przeniesienie praw autorskich. Umowa taka – zarówno według starej, jak i nowej ustawy – sporządzona musiałaby być w formie pisemnej.

Uwzględniając powyższe, wskazać należy, iż Galerii „Foksal” nie przysługują żadne prawa autorskie do utworu ucieleśnionego w skrzynkach w archiwum Galerii. Potwierdzają to także wypowiedzi samych zainteresowanych, którzy w dalszej części korespondencji powołują się już na prawa samych twórców (Gostomskiego, Wodiczki, ewentualnie Wiesława Borowskiego). Na marginesie wskazać należy, iż Galerii oczywiście może przysługiwać prawo własności do konkretnych znajdujących się w jej posiadaniu skrzynek, jako prawo do własności poszczególnych egzemplarzy utworu.

5. Powyższe rozważania na temat podmiotowości Galerii „Foksal” odnieść należy analogicznie do zastosowanej przez artystę określonej typografii – brak jakichkolwiek podstaw, aby w tym zakresie Galerię traktować jako podmiot praw autorskich.

6. Kolejnym podnoszonym zarzutem jest ochrona praw autorskich twórcy/twórców projektów przedmiotowych skrzynek (np. e-mail z dnia 23 marca 2009 r. od Krysiak do Jakubowicza), przy czym na wstępie należy wyjaśnić, że sprzecznie, jako wyłącznego twórcę, podaje się Wodickę lub jako współtwórców Wiesława

Borowskiego i Wodiczkę. W przypadku wspólnego stworzenia dzieła możliwa jest współwłasność praw autorskich majątkowych. Wówczas do wykonywania prawa autorskiego do całości utworu potrzebna jest zgoda wszystkich współtwórców. W przypadku naruszenia prawa autorskiego do całości utworu każdy ze współtwórców może zaś dochodzić przewidzianych prawem roszczeń. Jednakże przed rozważeniem, czy także Wiesław Borowski, jako współtwórca, byłby uprawniony do dysponowania prawem autorskim do przedmiotowych projektów skrzynek, ustalić należy, czy w niniejszej sprawie rzeczywiście dochodzi do wkroczenia w cudze prawa autorskie, uzasadniającego uzyskanie stosownej zgody.

7. Uwzględniając przedstawiony w stanie faktycznym kształt zaproponowanej przez Artystę instalacji wskazać należy, iż praca ta nie jest bezpośrednim i dokładnym przytoczeniem utworu, jaki ucieleśniają skrzynki w Galerii „Foksal”. W tym zakresie jej wykorzystanie nie stanowi naruszenia praw autora/autorów projektu skrzynek do ich wykorzystywania na określonych polach eksploatacji, m.in. do ich publicznego udostępnienia poprzez wystawienie. Podobnie plakat, którego indywidualna treść oddana byłaby za pomocą odrębnego rysunku.

8. Zaproponowana przez Artystę praca może mieć charakter opracowania w rozumieniu ustawy o prawie autorskim, tzn. być utworem – przejawem twórczej działalności Artysty (wyrażającej się m.in. w zmianie skali, wprowadzeniu nowych materiałów, aranżu wnętrza rzeźby), jednocześnie wykorzystującym oryginalne elementy innego utworu (utworu pierwotnego). Zgodnie z ustawą samo stworzenie takiego opracowania bez jego dalszego wykorzystania jest dozwolone bez ograniczeń. Natomiast wykorzystanie opracowania, np. poprzez jego publiczne udostępnienie, wymaga, co do zasady, zgody artysty utworu pierwotnego (art. 2 pr. aut.). W przedmiotowym przypadku, byłby to twórca/twórcy projektów skrzynek z archiwum Galerii „Foksal”.

9. Od powyższej zasady, uzależniającej wykorzystanie opracowania od zgody twórcy utworu pierwotnego, dopuszcza się jednak pewne **wyjątki**. W szczególności przyjmuje się, iż zgoda twórcy utworu pierwotnego nie jest wymagana w sytuacjach, w których co prawda formalnie powstaje opracowanie, jednakże ma ono charakter pastiszu czy parodii. Utwory o takim charakterze z natury rzeczy muszą bowiem posługiwać się, czy też wykorzystywać elementy tych utworów, do których się

odnoszą. Pastiche definiuje się jako «dzieło plastyczne, utwór literacki lub muzyczny będące świadomym naśladownictwem stylu lub manieri jakiegoś twórcy, także szkoły, kierunku lub epoki» (<http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=3954886>; podobnie: W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1999). W definicjach zwraca się również uwagę, iż naśladowane cechy jakiegoś dzieła lub stylu powinny być „zagęszczane i uwydatniane”. Pastiche ma często żartobliwy charakter, bywa też rodzajem krytyki jakiegoś stylu, manieri danego twórcy, może być przy tym punktem wyjścia do parodii. Nie można więc oczekiwać, iż twórca np. pastiszu czy parodii każdorazowo będzie się ubiegał o zgodę twórcy utworu pierwotnego, ponieważ ze zrozumiałych względów nikle jest prawdopodobieństwo, że takie zezwolenie uzyska.

Argumentem podnoszonym przeciwko konieczności każdorazowego pozyskiwania zgody twórcy utworu pierwotnego jest także konstytucyjne prawo do wolności twórczości artystycznej oraz wywodzona z niego zasada swobody działalności twórczej. Doznałyby one znacznych ograniczeń przy restrykcyjnym przestrzeganiu wymogu każdorazowego uzyskania zezwolenia.

Co prawda żadna z regulacji określających dopuszczalny użytek publiczny utworów chronionych nie przewiduje *expressis verbis* stosownego wyłączenia dla utworów o charakterze parodii czy pastiszu, niemniej jednak wyjątki te potwierdzone są zgodnie i powszechnie w doktrynie w drodze wykładni obowiązującego prawa. Należy bowiem podkreślić, iż celem regulacji uzależniającej dopuszczalność wykorzystania opracowania od zgody twórcy utworu pierwotnego jest ograniczenie możliwości zarówno przypisywania sobie przez opracowującego autorstwa określonych twórczych elementów, jak i osiągania przez niego korzyści z wytworów pracy intelektualnej innych osób. W przypadku, gdy celem opracowania jest nie tyle wykorzystanie innego utworu, ile nawiązanie do niego w krytyczny sposób, który wymaga przynajmniej częściowego zapożyczenia, przyznanie ochrony nie wydaje się zasadne.

W takich sytuacjach ewentualne powołane się twórcy utworu pierwotnego na prawa autorskie można rozważyć nawet w kategoriach nadużycia prawa podmiotowego (art. 5 k.c.).

W razie uznania więc, iż stworzona przez Artystę rzeźba ma od strony formalnej charakter opracowania projektu skrzynek i typografii wykorzystywanych przez Galerię, Artysta mógłby podjąć skuteczną obronę przed zarzutem naruszenia praw autorskich.

10. Uwzględniając opisane powyżej cechy zaproponowanej przez Artystę rzeźby, rozważyć także należy jej charakter w kategoriach nie tyle opracowania, ile tzw. utworu z cytatem. Oczywistym jest, że, choć cytat jest wykorzystywany przede wszystkim w utworach literackich, pojawia się także w utworach o charakterze plastycznym (czego klasycznym przykładem są choćby kolaże). Przyznanie pracy „Miejsce” statusu utworu z cytatem, prowadziło do konieczności uwzględnienia art. 29 pr. aut., w którym ustawodawca wyraźnie postanowił, iż „wolno bez zgody twórcy utworu pierwotnego przytaczać w utworach stanowiących samoistną całość urywki rozpowszechnionych utworów lub drobne utwory w całości w zakresie uzasadnionym prawami gatunku twórczości”. Takie prawne przyporządkowanie dzieła Artysty prowadzi zatem do stwierdzenia, iż jego działanie nie wymagałoby uzyskania zgody twórców cytowanych utworów, tj. projektu skrzynki oraz typografii.

11. Podkreślić przy tym należy, iż zarówno w przypadku opracowania, jak i w przypadku posłużenia się cytatem konieczne jest podanie wykorzystanych źródeł, tj. twórcy i tytułu utworu cytowanego. W przedmiotowej pracy podanie tych informacji było przewidziane przez Artystę i Kuratorkę (informacje w katalogu i opisie wystawy), gdyż świadomość pochodzenia skrzynek i plakatu była niezbędnym kontekstem dla zrozumienia projektu „Miejsce”.

V. Wnioski

1. Stworzoną przez Artystę pracę pt. „Miejsce” można od strony formalnej zaliczyć do opracowania cudzego utworu lub potraktować jako utwór z cytatem. Rozgraniczenie obu tych kategorii nie jest w prawie autorskim ani proste, ani oczywiste – co wynika z faktu, iż co do zasady, w zależności od wielkości cytatu, jego włączenie w inny utwór prowadzi do jego opracowania.

2. Niezależnie od tego, do której z powyżej wskazanych kategorii formalnie zaliczy się przedmiotową pracę, ma ona charakter pastiszu.

3. W przypadku pastiszu powszechnie w doktrynie przyjmuje się, iż nie jest wymagane uzyskanie zgody od twórcy utworu pierwotnego. W przypadku uznania natomiast dzieła Artysty za utwór z cytatem, do powyższego wyłączenia dochodzi

wyraźne ustawowe zezwolenie na wykorzystanie tego typu utworu. Stwierdzić więc należy, że w razie zgłoszenia ewentualnych roszczeń ze strony autorów pudełek oraz typografii, Artysta mógłby podjąć skuteczną obronę.

4. Możliwość wystąpienia z ewentualnymi roszczeniami względem Artysty miałyby tylko te osoby fizyczne, które są autorami pudełek oraz typografii. W postępowaniu sądowym to po ich stronie leżałby ciężar udowodnienia autorstwa, jako podstawowego warunku domagania się przewidzianej prawem ochrony.

Adw. Anna Demenko

Załącznik 1:

Korespondencja przedstawiona przez Artystę:

- oświadczenie kuratorki wystawy Ewy Mikiny z dnia 5 kwietnia 2009 r.
- e-mail z dnia 12 grudnia 2008 r. od J. Jedlińskiego do R. Jakubowicza
- oświadczenie W. Borowskiego z dnia 23 marca 2009 r.
- e-mail z dnia 23 marca 2009 r. od K. Krysiak do R. Jakubowskiego
- e-mail z dnia 24 marca 2009 r. od R. Jakubowicza do K. Krysiak
- e-mail z dnia 24 marca 2009 r. od K. Krysiak do R. Jakubowskiego
- e-mail z dnia 25 marca 2009 r. od R. Jakubowicza do K. Krysiak

